

Yield ratios, 810-1820 er titlen på det i 1963 udkomne A.A.G. Bijdragen 10 (se omtalen af 8. publikation i Hist. Tidsskr., dette bind, s. 251 ff.). Emnet hører til de vigtigste i landbrugshistorien, og 1000 års spændvidde sætter forventningerne op, navnlig da *B. H. Slicher van Bath* som udgiver bringer en interessant »Introduction«, et engelsk resumé af hans afhandling i A.A.G. Bijdragen 9 (på hollandsk).

van Bath understreger det årlige kornudbyttes afgørende betydning for menneskenes ernæring og den økonomiske udvikling gennem de mange århundreder. Han finder det overraskende, at økonomisk historieforskning lige til den nyeste tid har været så lidt opmærksom på foldudbytter i fortiden. »Only during recent years data on this subject have been published in many countries«. Her tænker van Bath formentlig især på samlede publikationer, mens han – som vi skal se – næppe kan have kendskab til de mange spredte oplysninger om foldtal, der findes i landbolitteraturen rundt om i landene. I et kort afsnit om teoretiske aspekter påpeger forfatteren virkningerne af en fremgang fra 3 til 4 fold, der indenfor trevangsbruget bl. a. betød, at kun $\frac{1}{4}$ i stedet for tidligere $\frac{1}{3}$ af den besåede agerjord måtte forbeholdes udsæd til næste høst. Der blev da mulighed for større foderafgrøder, og landbruget kunne brødforsyne en (større) ikke-landbrugsbefolkning. Overgang fra tovangs- til trevangsbrug havde til følge, at der kunne leve flere mennesker på samme landbrugsjord, idet kornarealet blev forøget fra $\frac{1}{2}$ til $\frac{2}{3}$ (heraf omtrent det halve brødkorn). – Til denne teoretiske betragtning må bemærkes, at spørgsmål om jordens hvile og tilstrækkelige gødskning i praksis spillede en stor rolle. Iagttagelser fra danske markbøger (landmålingen 1682-83) og andre kilder tyder på, at en ikke ringe del af de indhegnede kornvange aldrig blev dyrket, og adskillige agre blev ikke besået hvert år.

Forholdet mellem en gårds størrelse og dens folkehold (familie-medlemmer iberegnet) var bestemmende for overskudsproduktionsens størrelse, altså det kornudbytte der kunne anvendes til forbrug andetsteds. Også her spillede foldudbyttet ind. Store gårde ville i almindelighed have forholdsvis mest korn til salg, men steg foldudbyttet, kunne også mindre gårdstørrelser bidrage til det lokale eller endog et fjernere markeds forsyning med korn. – I praksis var forholdet som regel det, at større landbrug selv i dårlige år kunne sælge korn, mindre gårde derimod kun i gode eller middelhøje år. På godser med betydeligt hoveri hørte størstedelen af herregårdens arbejdskraft til bøndergårdenes folkehold og tærede normalt kun på disse mindre landbrugs korn-

udbytte, i misvækstår og under særlige forhold dog med tilskud fra hovedgården. Hvor der ikke var mulighed for kornimport, blev ikke-landbrugsbefolkningens størrelse afhængig af det stedlige landbrugs foldudbytte. »In a country with rather low yield ratios highly developed industry, commerce and transport are impossible», fastslår van Bath.

Der var snævre grænser for, hvad et landbrug i ældre tid kunne kaste af sig. Et lavt foldudbytte kunne gøre det nødvendigt at dyrke et større areal, men dette krævede mere trækraft forspændt plove, møgkærrer og høstvogne, altså også foder til flere husdyr. I middelalderen blev både heste og øksne fodret med havre, men de sidste fortærede kun halvt så meget som de første, oplyser van Bath, og han mener, at man først kunne gå over til fortrinsvis at anvende heste som trækdyr, efter at trevangsbruget var blevet almindeligt. Måske. Danske kilder fra det 17. årh. bestyrker dog en formodning om, at den endelige overgang til heste som dominerende forspand skete i en periode med stærk tilbagegang i antallet af hornkvæg på bøndergårdene. Man bør her være opmærksom på, at hovedgårdsudvidelser ikke blot formindskede bondejorden med nogle procent, men at hoveriforøgelsen samtidig krævede et større folkehold på kost og flere heste på foder hos bønderne, med risiko for at disse arbejdsydelser udenfor bondebruget kunne forringe egen høst. Nedgang i gennemsnitshøst-udbytte i det 17. årh. er iagttaget i England, Tyskland og Østeuropa såvel som i Skandinavien, og bl. a. polske historikere er tilbøjelige til at give storgodsernes udvikling og den voksende bondeundertrykkelse hovedskylden for de lave foldudbytter. Tredivårskrigen bærer ikke ansvaret, siden nedgangen var begyndt i Tyskland forinden. – Også gødskningen blev utvivlsomt forringet som følge af hoveriet og de reducerede hornkvægbesætninger. Når fremgangen alligevel var i sigte, endnu før kornprisstigningen omkring 1750 tilsmilede bondebruget, må det i Danmark især skyldes, at det dyrkede areal let kunne udvides (som regel ved nyopdyrkning indenfor selve bymarken), hvis bønderne havde tilstrækkelig arbejdskraft. Nyere undersøgelser over danske befolkningsforhold (Aksel Lassen) lader formode, at landbefolkningen 1690–1750 voksede med 35–40 pct.

Men tilbage til foldangivelserne fra de 1000 år. Som vigtige kilder nævner van Bath specielt engelske kloster- og kirkeregnskaber fra middelalderen og regnskaber fra krongods og adelsgods i Tyskland, Danmark, Polen og Rusland i 16.–18. årh., men i de tabellariske oversigter over foldudbytte (inddelt efter 1. afgrøder, 2. århundreder, 3. lande) møder man endvidere Irland, Frankrig,

Spanien, Italien, Belgien, Holland, Svejts, Sverige, Norge, Tjekslovakiet og de tidligere Randstater. Endvidere nævnes rapporter fra »the agricultural tours«, som navnlig Arthur Young bragte på mode ved sine rejser i England, Irland og Frankrig sidst i det 18. årh. Officielle undersøgelser kendes fra det 19. århundredes begyndelse i Frankrig, Nederlandene og Rusland (de startede formentlig tidligere; her i landet efterlyste rentekammeret fra 1774 høstindberetninger, og fra visse amter indkom der foldangivelser).

Kildematerialets oplysninger om foldudbytte er ikke lige pålidelige. van Bath anfører, at tallene kan være *for lave*, fordi tiendeneg ofte blev udtaget før opgørelsen, ligesom daglejere undertiden modtog deres løn i kornsæd straks efter at de havde udført høstarbejde. Og foldtallene kan være *for høje*, fordi meddelerne navnlig har været opmærksomme på usædvanligt gode hostresultater. Mønstergårde opnåede ofte særlig gode høstudbytter, men de er naturligvis ikke repræsentative for egn eller land. Også i ældre tid fandtes der foregangsmænd, der bedre end det store flertal forstod at udnytte konjunkturerne og ikke veg tilbage for omkostningerne ved at frembringe større afgrøder. – De færreste foldangivelser bygger på opmålingsresultater, og det er forøvrigt tvivlsomt, om disse i almindelighed var så nøjagtige, at de ubetinget må foretrækkes for de anslåede foldudbytter. Mest usikkerhed knytter sig til *udsæden*: kom de angivne kornmængder virkelig i jorden? Ikke mindst på de hoveridrevne storbrug var der også andre muligheder!

I tilknytning til nogle nyere undersøgelser har G. Duby i 1962 udtalt formodning om, at vesteuropæisk landbrug gik betydeligt frem fra det 9. til det 13. årh., men van Bath påviser, at Duby har gjort sig skyldig i alvorlige fejlregninger og misforståelser. Selv er van Bath antagelig på mere sikker grund, når han m.h.t. England, hvor kildematerialet i de fleste århundreder er ret omfattende, har beregnet fremgangen for hvede, rug, byg og havre under eet: fra et gennemsnit på 3,7 fold 1200–1249 til 4,7 i perioden 1250–1499 og 7,0 fold 1500–1699 (Holland og England under eet). En ny stigning på 50 pct. noteres for perioden 1750–1820, men her indgår også Irland og Belgien i gruppen. For Frankrig er den tilsvarende stigende kurve: før 1200 3,0 fold, 1300–1499 4,3 og 1500–1820 6,3 fold (s. m. Spanien og Italien). Tyskland og Skandinavien er i »Introduction« slået sammen og optræder kun i to faser: 1500–1699 4,2 fold, 1700–1820 6,4 fold (p. 16).

Sådanne hovedresultater ser tilforladelige ud, men de er naturligvis baseret på et temmelig uensartet kildemateriale. Går man til de små lande, vokser usikkerheden. Holland er ingen

undtagelse. Her er hovedkilderne de regnskabs- og dagbogsnotater fra 1570-74 og ca. 1601-17, som van Bath tidligere har publiceret (jfr. ovenfor s. 251 f.), og som viser »moderne« landmænds fine høstresultater. Det 18. årh. er udelukkende karakteriseret ved foldtal mellem 15 og 48 (!), ganske vist fra det mest frugtbare Friesland. I forhold hertil må perioden 1800-1820 (beregnet) uundgåeligt vise nedgang, også for Frieslands vedkommende. - Danmark og Sverige er i det 17. årh. repræsenteret ved Gunnar Olsens og Hans H. Fussings undersøgelser (Hist. Tidsskr. 10. rk. III og VI). I det 18. årh. forsvinder Danmark ud af billedet, skønt vi navnlig fra tiden efter 1770 har mange oplysninger (se V. Falbe-Hansen: Stavnsløsningen og Landboreformerne I s. 24 ff., samt Fortid og Nutid XII s. 161 ff. og XIII s. 20-31), men fra Sverige bringes Eli F. Heckschers foldoplysninger fra Skarhult, Rydboholm og Löfstad samt G. Enequists kalkulationer vedr. Luleådalene. Fra perioden 1802-20 meddeles J. Hillstenius' gennemsnitsberegninger for hele Sverige og G. Utterströms Björnötabeller, mens kongeriget Danmark overhovedet ikke er repræsenteret og hertugdømmerne kun ved nogle få foldtal, bl. a. fra Als.

Forklaringen på tilfældighedernes tilsyneladende frie spil er ganske ligetil. Under »Practical hints« (A.A.G. Bijdragen 10, p. 27) oplyser van Bath, at »the yield ratios have only been collected from printed sources as far as they were known to the author and were available in Dutch libraries«. Naturligvis kan ingen nok så kyndig agrarhistoriker overkomme at orientere sig i andre landes spredt-foreliggende litteratur om emnet. Det viser fakta. Efter anmelderens opfattelse bør en oversigt over foldudbytter i europæiske lande gennem tiderne da for fremtiden bygge på, hvad eksperter i de enkelte lande kan fremlægge og kritisk kommentere til brug for en samlet publikation.

F. Skrubbeltrang

Populærhistoriske bøger stiller utvivlsomt store og specielle krav til deres forfattere, i hvert fald hvis kvaliteten skal være forsvarlig, og dansk historisk litteratur råder over meget få værker, der kan siges at opfylde disse betingelser. Det er derfor opmuntrende, at to engelske bøger af denne art om europæisk middelalderhistorie bliver tilgængelige for danske læsere ved udgivelsen af R. W. Southern's »Ridder og Klerk. Middelalderen i Storbritannien« (København 1962) og Joan Husseys »Byzans. Historie og